

5205

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

XXXVI/1-4

**БЕОГРАД
2005**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVI

Св. 1–4 (2005)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О тзв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића (МИЛКА ИВИЋ)	1
Грамматичке особине дискурса електронских ћаскаоница (БИЉАНА РАДИЋ-БОЈАНИЋ)	6
Деклитизација везника — неки теоријски и практични проблеми (теоријско-терминолошки приступ) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	16
О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ)	35
Префиксална творба речи — деривација или композиција (наставни и ваннаставни аспект) (ЈОВАНКА РАДИЋ)	54
Метафорични појам 'лица' у контексту теорије о учтивости (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	68
О једном типу морфосинтаксичког речника (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	76
Значења изведених апстрактних именица у српском језику (на материјалу из Речника САНУ и Речника МС) (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	86
Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	100
Семантичко-деривационо гнездо лексеме <i>радићи</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН)	104

П р и к а з и

Милка Ивић, О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, пет, Библиотека ХХ век 151, Београд, 2005, 139 стр. (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	127
Срето Танасић, Синтаксичке теме (ИВАНА КОЊИК)	134
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика, Део I, од стимулуса ка реакцији, Београд, 2005, 525 стр. (ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ)	139
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд, 2005, 5–525, изд. Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Службени лист (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	143
Милорад Радовановић, Планирање језика и други списи (СРЕТО ТАНАСИЋ)	146
Српски језички саветник (НАТАША ВУЛОВИЋ)	150

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

НЕКИ АСПЕКТИ ПРАГМАТИЧКЕ УПОТРЕБЕ ДЕМИНУТИВНИХ ИМЕНИЦА¹

У раду се анализира лексичко значење деминутивних именица, које се по ред регуларног семантичко-деривационог односа између деривационе основе и суфикса, одликује и додатним семантичким компонентама оствареним у прагматичкој функцији.

Кључне речи: деминутив, лексичко значење, деривациони однос, комуникативни контекст, говорни чин, прагматика, лексикографија.

0. Обрада деминутивних именица у граматикама и речницима српског језика подразумева два аспекта, који нису строго раздвојени — граматички и лексиколошки. Граматички аспект тиче се морфолошке категорије деминутива у оквиру морфологије (и морфонологије) и творбе речи, док се лексиколошки аспект тиче деминуције као семантичке категорије, чија се лексичка значења системски дефинишу у речницима. Први аспект, граматички, усредсређен је на структуру и функцију суфикса којима се творе деминутиви, као и на проблем граматичке спојивости основе и суфикса, а други аспект, лексиколошки, бави се семантичким реализацијама деминутива као самосталних лексема, односно бави се лексичким значењем умањења, хипокористичности, шаљивог значења, пејоративности, ироничности, презривости, еуфемистичности и других сличних значења која се могу обухватити значењем деминуције.

1. Лексичко значење деминутивних именица одликује се широким семантичким спектром захваљујући неограниченој спојивости именица са деминутивним суфиксима, као и семантичком потенцијалу садржаног у семи 'мало', 'умањено'. Појмовне реализације крећу се, почев од сфере конкретног до сфере апстрактног, од садржаја реализованог конкретним десигнатом до садржаја испољеног у комуникативној функцији.

1.1. Деминуција се традиционално дефинише као умањење величине неког физичког ентитета (исп. Taylor 1991: 144–145), односно

¹ Рад је прочитан на *Шеснаестом конгресу Савеза славистичких друштва Србије и Црне Горе*, одржаном у Врњачкој Бањи 6–8. октобра 2005. године.

као изражавање умањења појма садржаног у мотивној речи. Овај тип деминуције карактеришу реално умањење појма и чврста семантичка повезаност деминутивне и мотивне именице. Међутим, употреба деминутива у комуникацији прагматички је условљена, а самим тим и сложеностија, тако да се семантика деминутива не може свести само на значење на које се упућује традиционалним приступом. Стога за одређење значења деминутива треба узети у обзир целокупну комуникативну ситуацију. Наиме, прагматичка употреба деминутивних именица примарно се не односи на реално умањење појма мотивне именице, већ је у служби комуникативне функције условљене ситуационим контекстом. У комуникацији, дакле, деминутивне именице, поред тога што означавају реално умањење мотивне именице, имају и додатне семантичке компоненте које имају функцију деловања на адресата.

1.2. Семантичко-прагматичка сложеност деминутивних именица представља проблем за лексикографе зато што убичајено дефинисање ових именица, које пружа информације о творбеној структури (в. Ћорић 1994: 259), понекад не обухвата и додатне семантичке компоненте које деминутивне именице могу имати. Тако, на пример, значење деминутивне именице *кућица* поред десигнативног значења 'мала кућа', може имати и конотативно значење 'мила, драга кућа'. Међутим, деминутивна именица *кафица*², која је истог творбеног типа као и именица *кућица*, значење реализује у контексту, конкретно у одређеним говорним ситуацијама. То значи да деминутивне именице истог творбеног типа, као што су поменуте деминутивне именице, иако имају обележје 'конкретно' нису једнаке на плану употребе.

1.3. Говорне ситуације подразумевају прихваћени конвенционални поступак, који има и „одређени конвенционални учинак, а [...] тај поступак у себе укључује и исказивање одређених речи — што чине одређене особе у за то одређеним околностима“ (Ostín 1994: 36). Иначе, у српском језику употреба деминуираних облика избегава се у случајевима када за њима нема језички регулисане примарне потребе (в. Грицкат 1995: 9). Као типичан случај употребе деминутива у одређеним говорним ситуацијама издвајамо деминутиве за називе јела и пића: *кафица*, *ракијица*, *йивце*, *колачић*, *йорјица*, *йийица*, јер ови деминутиви имају илокутивну снагу. Наиме, они могу бити израз говорниковог осећања пријатности и задовољства, које у њему изазива присуство саговорника, а, с друге стране, ови деминутиви могу бити и израз говорникове жеље да се саговорник послужи понуђеним јелом или пићем. У првом случају употребе деминутива реч је о говорниковој жељи да искаже блискост и фамилијарност са саговорником, а у другом случају реч је о појачаном деловању на саговорника, пошто се умањењем ентитета утицај на саговорника само привидно ублажава. Привидно ублажавање утицаја на саговорника представља једну од говорникових стратегија исказивања учтивости.

² У српском језику употреба деминутива *кафица* у говорном чину понуде конвенционализована је, па се гост често нуди исказом: „Хоћемо ли једну кафицу?“ (исп. Грицкат 1995: 10).

2. Сложеност семантике деминутива објашњавана је у лингвистичкој теорији когнитивне оријентације, посебно у теорији прототипа (исп. Jurafsky 1996, Ricca 1998, Taylor 1991), која је феномен деминуције посматрала и у сфери друштвених односа. Тако се у лингвистичкој теорији издвајају деминутивне именице којима се релативизира појам времена, односно квантитета, а за које је у тамошњој литератури усвојен назив *апроксимативни деминутиви* (енгл. *approximative diminutive*) (в. Taylor 1991: 146) и чија је употреба конвенционализована. Могли бисмо рећи да је један од тих деминутива донекле именица *часак*, која се може јавити у исказима типа: (*Извиниће*) *само на часак*, *Могу ли на часак*. У првом исказу употребом деминутивне именице *часак* жели се умањити нарушавање ситуације, а у другом жели се ублажити узнемиравање саговорника. Међутим, у говору се чешће уместо деминутивне именице *часак* употребљавају прилог *часком* или неутралне именице за означавање кратког временског периода као што су: *час*, *шренушак*, *секунд*, *минути*. Разлог томе је чињеница да је деминутив *часак* архаичан и Ирена Грицкат (1995: 9) његову употребу тумачи као траг некадашњег чешће коришћеног учтивог изражавања (тзв. хонорификације) као одлике нашег славеносрпског раздобља (ауторка истиче функцију учтивости у руском језику — *Посидим здесь ещё часок, Я только на минутку или на минуточку* — ради постизања ненаметљивости, чак и понизности). У неким језицима³ употреба апроксимативних деминутива је конвенционализована и представља пратећи елемент учтивог комуникативног понашања.

Релативизација времена, односно квантитета не мора се исказати само деминуираним именицама које у основи означавају време, као што је поменута именица *часак*, већ је то могуће учинити и именицама које у основи означавају и нешто друго. Таква је на пример деминутивна именица *чашица*. Најављујући своју кратку посету пријатељу, говорник ће рећи саговорнику *да долази „(само) на чашицу (ракије)“*. Употребом деминутива *чашица* у поменутој говорној ситуацији говорник жели да истакне: *да се неће дуго задржати*, али и *да неће љубо љубићи, само до једне чашице*. Примећујемо да се употребом деминутива *чашица* умањује, релативизира како време трајање посете тако и количина пића, што значи да деминутив *чашица* у овом контексту добија карактер апроксимативног деминутива.

Као што смо већ истакли, апроксимативни деминутиви се углавном јављају у функцији исказивања учтивости. На повезивање апроксимативних деминутива и учтивости утицала је потреба да се релативизација времена прошири и на сферу међуљудских односа.

3. На основу изложеног можемо да закључимо да у истраживање феномена деминуције треба укључити, поред традиционалног приступа, који се најбоље огледа у лексикографији, где семантичка дефиниција *дем. од х* подразумева *мало х*, и друге приступе којима се обухватају

³ Конвенционалну употребу деминутива у значењу релативизације времена, којом се постиже učinak сличан конвенционалној употреби деминутива *часак* у српском језику, Taylor (1991: 146) је анализирао на примеру из италијанског језика.

и додатне семантичко-прагматичке компоненте деминутива, а које се реализују у говорним ситуацијама. Тако, деминутив *кафица* не означава 'малу количину кафе', *тортица* не означава 'малу торту', а *чашица* не означава 'малу количину ракије', већ се њихово значење реализује у контексту и зависи од намере говорника, од саговорника, од целокупне говорне ситуације и других комуникативних циљева. Дакле, сема *мало* није искључиво семантички модификатор конкретног десигната мотивне именице, већ је привидно умањење појма којим се постиже ублажавање дејства исказа у функцији изражавања учтивости, фамилијарности, блискости.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1995: Ирена Грицкат, „О нским особеностима деминуције“, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, стр. 1–30.
- Zgusta 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo.
- Jurafsky 1996: Daniel Jurafsky, "Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive", *Language*, Vol. 72, No. 3, pg. 533–578.
- Матијашевић 1998: Јелка Матијашевић, „Деривациони модели као аксиолошка средства“, *Славистика*, књ. II, Београд, стр. 78–83.
- Ostin 1994: Dž[on] L. Ostin, *Kako delovati rečima*, Novi Sad.
- Прџић 1997: Твртко Прџић, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad.
- Ристић–Радић–Дугоњић 1999: Стана Ристић — Милана Радић–Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд.
- Ricca 1998: Davide Ricca, "Wolfgang U. Dressler and Lavinia Merlini Barbaresi. Morpho-pragmatics: Diminutives and intensifiers in Italian, German and other languages", *Journal of Pragmatics* 29, 493–504.
- Taylor 1991: John R. Taylor, *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford.
- Ђорић 1994: Божо Ђорић, „Творбено и лексичко значење“, [у:] *Научни састајанак слависта у Вукове дане 22/2*, Београд, стр. 257–263.
- Ђорић 1995: Божо Ђорић, „Стилистички аспекти деривације“, [у:] *Научни састајанак слависта у Вукове дане 23/2*, Београд, стр. 103–108.

S u m m a r y

Vladan Jovanović

SOME ASPECTS CONCERNING PRAGMATICAL USE OF DIMINUTIVES

This paper presents the analyses of pragmatical use of diminutives, depending on communicative context and relations between communicators. The meaning of some diminutives is realized in context, depending on intentions of both the adressant and the adressat, communicative situation and aims. The diminutive seme *malo* is not a semantical modifier of concrete designate of motive noun only, but frequently reduces the semantical content of motive noun seemingly. Using diminutives to seemingly reduce the semantical content of motive noun alleviates the effect of statements used to express politeness, familiarity and closeness.